

S. DAUKANTO PAŽIŪROS Į ISTORINĮ PROCESĄ IR ISTORIJOS MOKSLO UŽDAVINIUS

J. REPSYS

S. Daukantas buvo pirmasis lietuvių nacionalinis istorikas, parašęs savo krašto istoriją lietuvių kalba. Tarybų Lietuvos istorikai gana daug padarė, tyrinėdami valstiečių, darbininkų ir revoliucinio judėjimo istoriją bei kultūros istorijos reiškinius. Mažiau yra atlikta Lietuvos istoriografijos tyrimo srityje. Čia svarbią vietą užima S. Daukanto, kaip istoriko, veikla. Jo istoriografinės pažiūros reikalauja dar specialaus tyrinėjimo. Bet tokiam tyrinėjimui svarbu nustatyti jo istorinių pažiūrų metodologiją, jo pažiūras į istorinį procesą. Šio straipsnio uždavinys ir yra nustatyti, remiantis jo istoriniais veikalais bei archyvine medžiaga, S. Daukanto istorinių pažiūrų metodologinius principus ir tai, kaip jis suprato istorijos mokslo uždavinius.

S. Daukanto visuomeninės pažiūros daugiausia yra išdėstytos jo istoriniuose veikaluose. Tai išplaukia iš jo pažiūros į istorijos mokslo uždavinius. S. Daukanto nuomone, istorijos mokslo tikslas yra ne tik praeities nušvietimas, bet ir visuomenės auklėjimas, socialinio bei nacionalinio liaudies susipratimo žadinimas. Čia mes smulkiai nenagrinėsime S. Daukanto, kaip Lietuvos istoriko, pažiūrų, neanalizuosime, kaip jis nušvietė vieną ar kitą Lietuvos istorijos faktą, kokiais šaltiniais naudojosi, kaip juos vertino ir t. t. Ši problema išeina už temos ribų ir reikalauja specialaus tyrinėjimo. Mūsų tikslas tik trumpai paliesti teorinius jo istorinių pažiūrų pagrindus, kuriais vadovaudamasis jis nagrinėjo Lietuvos istoriją, ir parodyti jų vietą to meto istoriografijoje — istorinių teorijų plotmėje. Kitais žodžiais tariant, S. Daukanto istorinės pažiūros čia bus liečiamos ir nagrinėjamos tik Lietuvos visuomeninės-sociologinės minties vystymosi požiūriu.

S. Daukanto pasaulėžiūroje yra susipynusios *švietėjiškos* ir *romantiškos* idėjos. Buržuazinių švietėjų ir romantinės istoriografijos idėjos XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje buvo paplitusios ne tik Vakarų Europoje, bet ir Rusijoje bei Lietuvoje. S. Daukanto istorinės pažiūros ir susiformavo XIX a. pirmosios pusės idėjų poveikyje. To laikotarpio visuomeninei minčiai tiek Vakarų, tiek Rytų Europoje yra būdingas gyvas domėjimasis istorija. Jis susijęs su kapitalizmo vystymusi ir pavergtųjų tautų nacionaliniais sąjūdžiais, kuriuos savo ruožtu taip pat sukėlė ne kas kita, kaip feodalinės visuomenės krizė ir kapitalistinių santykių vystymasis. Dėl to XIX amžius buvo istorijos amžius. Istorijai čia skiriamas ypatingas vaidmuo. Tai būdinga tiek XVIII a. pabaigos švietėjų istoriografijai, tiek ir buržuazinei istoriografijai, vadinamai romantine. Šias abi istorijos mokslo idėjines sroves reikia paliesti dar ir dėl to, kad buržuazinė-romantinė istoriografija visumoje neatmetė švietėjiškos istoriografijos principų, jos

palikimo, bet toliau juos vystė, ir kad S. Daukanto istorinių pažiūrų koncepcijoms būdingi tiek švietėjiškos, tiek ir romantinės srovės momentai.

Švietėjiškoji istoriografija iškėlė pažangos idėją, neigiamą pažiūrą į feodalizmą ir katalikų bažnyčią, vadovavosi deizmu ir laisvamanybės principais bei pragmatine pažiūra į istoriją (Volteras, Mabli, Šlioceris). Šliocerio veikalais naudojosi ir S. Daukantas¹, dažnai minėjo jį kaip istoriką savo laiškuose T. Narbutui.²

XIX a. pradžioje istorijos moksle įsigali romantinė kryptis. Šis bendras ir daugiau sąlyginis terminas klasiniu ir idėjiniu požiūriu išreiškė priešingas sroves. Vieni iš vadinamųjų romantinės krypties istorikų (Vokietijoje H. Ludenas, L. Rankė, Rusijoje Karamzinas, Lietuvoje T. Narbutas) reiškė dvarininkijos, kuri buvo išgąsdinta revoliucijos ir švietimo epochos idėjų, interesus bei nuotaikas. Jie vaizdavo romantinėje švietimoje patriarchalinę feodalinę viduramžių buitį, propagavo religiją bei mistiką. Kitos srovės istorikai domėjosi viduramžiais ne feodalinėms atgyvenoms ir dvarininkų privilegijoms apginti, o norėdami pasmerkti feodalizmą ir įrodyti besiformuojančios buržuazijos teises į politinį viešpatavimą (Šlioceris, Gizo, Tjeri, Mišlė, J. Lelevelis, S. Daukantas).

XVIII a. pabaigos švietėjai bendrųjų istorinio proceso pagrindų ieškojo ne visuomeniniuose-istoriniuose reiškinuose, o „žmogaus prigimtyje“, geografinėje aplinkoje arba materialinio visuomenės vystymosi atspindyje — prote ir švietimo evoliucijoje. Jie ne tik tyrinėjo tuos istorinio proceso dėsningumus, kiek priskyrė bei primetė juos istorijai, išeidami iš žmogaus prigimties principų. Viko, Tiurgo ir net Monteskjės idėjos apie istorijos vystymąsi, nors ir buvo žinomos, bet nebuvo suprastos.

Prancūzų revoliucija ir jos sukelti socialiniai bei politiniai padariniai pakirto švietėjiškas pažiūras į istoriją ir privertė susimąstyti dėl gilesnių istorinio proceso priežasčių, nes proto ir idėjų galia daugelis nusivylė.

„Prancūzų revoliucijos eiga ir baigtis, su jos staigmenomis, suglumi-jusiomis labiausiai „apsišvietusius“ mąstytojus, buvo nepaprastai akivaizdus sugriovimas minties apie nuomonių visagalybę“.³ Dėl to prancūzų buržuaziniai istorikai priėjo išvadą apie organišką ir dėsningą visuomenės reiškinių pobūdį, apie klasių kovą kaip istorinio vystymosi pagrindą ir varomąją jėgą. Tačiau pati vystymosi idėja, kurią romantinė istoriografija išpopuliarino, buvo suprantama idealistiškai, kaip vykstanti idėjinio gyvenimo sferoje. Kiekvienas visuomeninis reiškinys, visuomeninė arba politinė santvarka, tautos istorija visumoje buvo nagrinėjami tik kaip tam tikros idėjos realizacija.

Kitas esminis romantinės istoriografijos trūkumas buvo pernelyg didelis nacionalinių ypatybių iškėlimas, „nacionalinio savitumo“ idealizavimas, kai kurių istorikų raštuose nueinąs ligi tvirtinimo apie ypatingą istorinę tautos misiją, apie jos „išrinktumą“, pranašumą prieš kitas tautas.

Tačiau, nežiūrint esminio skirtumo tarp švietėjiškosios ir romantinės istoriografijos krypčių, vienas dalykas joms buvo bendras — būtent pragmatinis požiūris į istoriją. Abiejų krypčių istorikai buvo ištikimi principams, kad „historia est magistra vitae“ arba „sanctus amor patriae dat animum“. Šią pažiūrą iškėlė XVIII a. pabaigos švietėjai, bet jos neatmetė ir XIX amžiaus pradžios buržuaziniai prancūzų istorikai. Iš istorijos jie laukė ne tik tai tiesos išaiškinimo, bet taip pat ir patriotizmo bei revoliu-

¹ Zr. S. Daukantas, Lietuvos istorija, t. I, p. 102, 103, 106; „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“, Kaunas, 1935, p. 213.

² Zr. S. Daukanto laišakai, Mūsų senovė, Kaunas, 1921, p. 726, 736.

³ Plechanovas G., Dėl klausimo apie vystymąsi monistinės pažiūros į istoriją, Vilnius, 1948, p. 21.

cinio įkvėpimo, o dažnai ir teorinio pagrindimo savo politinėms pažiūroms bei veiksams.

Traktuodamas viduramžius kaip nusikaltimų, anarchijos ir barbariškumo istoriją, Volteras sakė, jog „tų laikų istoriją reikia žinoti tiktai tam, kad juos pasmerktume“, kad sukeltume neapykantą fanatizmui, reikia jį vaizduoti.⁴ Abatas Mabli savo veikale „Prancūzijos istorijos stebėjimai“ teigė, jog praeitis turi tarnauti pamoka ateičiai, jog istorija turi būti „politikos ir moralės mokykla“, jog visuomeninės santvarkos pagerinimo reikia laukti ne iš valdovo didžiadvasiškumo, bet iš pačios tautos švietimo, iš jos meilės laisvei.⁵ Vokietijoje analogines pažiūras dėstė Voltero pasekėjas Šlioceris („Geschichte von Litauen“, „Allgemeine nordische Geschichte“), Lessingas („Erziehung des Menschengeschlechts“), Herderis („Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit“), kurios, be abejonės, buvo žinomos S. Daukantui, nes Šliocerį ir Herderį jis citavo savo raštuose ir darė išrašus iš Herderio veikalų.⁶

Toks istorijos mokslo supratimas vyravo ir prancūzų restauracijos laikų istorikų veikaluose. Gizo savo veikale „Essais sur l'histoire de France“ (1823) rašė, kad istorija turinti „ne tik grynai mokslinę, bet ir praktinę reikšmę“, ir kad dėl to praeitį reikia visuomet susieti su dabartimi ir panaudoti „istorijos pamokas“ tam tikroms politinėms išvadoms bei formulėms pagrįsti.⁷

Toks istorijos mokslo uždavinių ir vaidmens supratimas buvo įsigalėjęs ne tik Vakarų Europos šalyse, bet ir Rusijoje, Lenkijoje bei Lietuvoje. Istoriniai siužetai — patriotinės kovos prieš tironiją, antikinės bei rusų senovės amžinosios laisvės paveikslai yra viena iš svarbiausių XIX a. pirmojo ketvirčio rusų literatūros ir poezijos ypatybių. Klausimas apie revoliucinių-romantinių elementų buvimą to meto rusų literatūroje, dekabristų poezijoje jau išspręstas teigiamai.⁸ Istorinė tematika didesniu ar mažesniu mastu vyravo Gribojedovo, Puškino, Jazykovo, Odojevskio, Rylejevo, Kiuchelbekerio ir kt. kūryboje. Istorijos studijavimas dekabristams padarė didelę įtaką. Iš jos jie laukė ne tik tiesos apie praeitį, bet ir patriotinio bei revoliucinio įkvėpimo, o dažnai net gairių savo veiksams.

Tuo tarpu, kai reakciniai ideologai, remdamiesi istorine praeitimi ir mistine „tautos dvasia“ (Karamzinas — „Rusų valstybės istorija“), stengėsi įrodyti absoliutizmo ir feodalinės santvarkos teisingumą, dekabristams istorija buvo teorinis ginklas kovai prieš baudžiąvą ir patvaldystę.⁹ Dekabristai aiškiai suprato, kad istorija turinti tarnauti politikai. A. O. Karnilovičius rašė, jog istorija esanti „rinkinys pavyzdžių, turinčių vadovauti mums visuomenės gyvenime“.¹⁰ Panašias mintis reiškė ir Luminas, tvirtindamas, kad „istorija būtina (reikalinga) ne tiktai smalsumui arba protavimui, bet vadovauja mums aukštoje politikos srityje“.¹¹ Miręs dar prieš sukilimą dekabristas P. D. Cerevinas rašė: „...kas pasišventęs istorijos paslaptims, tam dabartis pilnai pasiekama, jis pražvelgia ir ateitį“. Toks istorijos mokslo vaidmens visuomeniniame ir politiniame gyvenime apibūdinimas visai panašus į O. Tjeri pažiūrą, kad „tie, kurie iš

⁴ Zr. O. Л. Вайнштейн, Историография средних веков, М.—Л., 1940, стр. 115, 117.

⁵ Zr. ten pat, p. 113, 115.

⁶ Zr. Lietuvių literatūros instituto Rankraščių skyrius. S. Daukanto f., b. 31, l. 18 (toliau šis šaltinis žymimas LLI, RS, SD).

⁷ Zr. O. Л. Вайнштейн, Историография средних веков, стр. 187.

⁸ Zr. А. Н. Соколов, От романтизма к реализму, М., 1957, стр. 30—32.

⁹ Zr. В. И. Астахов, Курс лекций по русской историографии, Харьков, 1959, стр. 144.

¹⁰ С. С. Волк, Исторические взгляды декабристов, М.—Л., 1954, стр. 45—46.

¹¹ Ten pat.

duoti žmonių veiksmus bei pateikti sentencijas, kad „sužadintų žmoniją atlikti kilnius veiksmus“, kad sukilnintų žmogų.¹⁹

Sios mintys gerai buvo žinomos ir Lietuvoje, kur plačiai buvo paplitę lenkų publicistų bei istorikų veikalai. Iš lietuvių galima paminėti D. Pošką, kuris, kalbėdamas apie Lietuvos istorijos reikalingumą, „Kaimiečio artojo mąstymuose“ rašė, jog „kiekvienas sąmoningas žmogus turi tokį dvasioje ir kraujuje įgimtą norą, jog visų pirma trokšta žinoti savo tėvynės, krašto istoriją, o tik vėliau nori pažinti gretimų valstybių ir visuotinę istoriją“.²⁰ Jo nuomone, „iš istorijos norime pažinti mūsų tėvynės pradžią ir pabaigą, ir niekas neturi to jausmo peikti“.²¹ Pradėdamas spausdinti laikraštyje „Tygodnik Wileński“ straipsnių seriją Lietuvos istorijos klausimais — „Badanie starożytności litewskich“, T. Narbutas rašė: „Kiekvienam malonu iširti ar išgirsti ką nors, kas liečia jo gimtojo krašto senovę“, todėl šiame laikraštyje jis dažnai rašinėsiąs „iš gimtojo krašto istorijos“.²² Siekdamas sukelti pasididžiavimą lietuvių tautos praeitimi, S. Daukantas savo „Darbų“ pratarinėje rašė: „Bet ney tokes, sakau, rustas dinas ne yszdyldė dar jų szyrdie praėjusiu laymyngu layku: kaypogy tankey szenden dar Lituwys ar Zemaytys kruwyna prakayta nu kaktas nubraukys, tar, weyziedams gaylynga aky i iras szalyp stowenczios sawa pyles: „Szytay! ženklay luosibes muna bocziu, prabocziu!“²³

Kaip matyti iš pateiktų faktų, ypatingos reikšmės suteikimas istorijai bei pragmatinis požiūris į ją vyravo ne tik Lietuvoje ir buvo būdingas ne tik S. Daukantui. Tai buvo bendras laikotarpio dvasios pasireiškimas. Dėl to, norint įvertinti S. Daukanto istorines koncepcijas, reikia atsakyti į klausimą, kas nulėmė tą bendrą S. Daukantui ir jo laikotarpiui būdingą pragmatinę pažiūrą į istorijos mokslą. Ją sąlygojo kylančios buržuazijos kova prieš feodalizmą ir monarchiją. Istorija šiuo laikotarpiu iškyla kaip ideologinės-politinės kovos ginklas. Taip istorijos uždavinius suprato buržuaziniai švietėjai, kurie kovojo prieš feodalizmą ir monarchiją. Taip juos suprato ir restauracijos laikų romantinės mokyklos istorikai. Mat, po Napoleono sutriuškavimo europinė reakcija vėl pastatė dvi dvarininkijos ir buržuazijos klases vieną prieš kitą 1814 m. jėga primesto kompromiso sąlygomis. Dėl to buržuazijos ideologams Gizo, Tjeri, Mišlė istorija ir buvo aštrus politinės kovos ginklas. Prancūzų buržuazijai buvo būtina teoriškai ir istoriškai pagrįsti savo teisę į valdžią, kad ji pajėgtų visiškai realizuoti savo neginčijamą ekonominį viešpatavimą.

Kitose šalyse (Italijoje, Vokietijoje, Čekijoje, Lenkijoje ir Lietuvoje) būsimesiems buržuaziniams istorikams buvo iškilęs kiek kitoks uždavinys — pagrįsti nepriklausomos nacionalinės valstybės sukūrimą, tą būtiną buržuazijos ekonominei bei politinio viešpatavimo prielaidą, nes kova už nacionalinės valstybės sukūrimą taip pat yra susijusi su buržuazijos įsigalėjimu ekonominiame gyvenime ir jos kova prieš feodalizmą. Tačiau, kaip beformuluotume šiuos uždavinius, kokia bebūtų nacionalinė specifika, yra aišku, kad istorija tuo metu iškilo į pirmą vietą kovoje už kylančios nacionalinės buržuazijos politines teises, atliko svarbią visuomeninę-auklėjamąją funkciją.

Turint galvoje šias aplinkybes, darosi aišku, dėl ko S. Daukanto laikais Lietuvoje vyravo toks aistringas domėjimasis istorija, tautos praeitimi, dėl ko istorijai buvo suteikiamas toks reikšmingas tautos auklėtojos vaidmuo. Dėl tų priežasčių Vilniaus akademinis jaunimas istorijos profe-

¹⁹ Zr. J. Lelewel, Wybór pism historycznych, Wroclaw, 1949, s. 37—38.

²⁰ D. Poška, Raštai, Vilnius, 1959, p. 263.

²¹ D. Paszkiewicz, Rozmyślania wieśniaka rolnika, Warszawa, 1829, s. 64.

²² Tygodnik Wileński, III, 1817, s. 225.

²³ S. Daukantas, Darbay senuju Lituwui yr Zemaiczui, Kaunas, 1929, p. 4.

mūsų epochos aukštumos meta žvilgsnį į žmonių giminės praeities būklę, duoda mums siūlą, kuris turi mus nuvesti neištirtais ateities keliais“.¹² Tai neatsitiktinis dalykas, nes dekabristai, kaip nurodo S. S. Volkaš savo studijoje „Istorinės dekabristų pažiūros“, buvo gerai susipažinę su Vakarų Europos švietėjų filosofinėmis bei teisinėmis idėjomis¹³. Vadovaudamasis tokia pažiūra į istoriją, dekabristas N. M. Muravjovas neatsitiktinai savo ateities konstitucijos projekte rašė: „Visų tautų ir visų laikų patyrimas įrodė, kad patvaldystė lygiai pražūtinga tiek valdovams, tiek ir visuomenėms“.¹⁴

Išeinant iš to meto cenzūros sąlygų, pasisakymas socialiniais bei politiniais klausimais tebuvo galimas, tik naudojantis grožine literatūra arba istorija. Dėl to V. G. Belinskis 1842 m. rašė, kad „mūsų amžius — visų pirma istorijos amžius. Istorinis suvokimas galingai ir neginčijamai prasisakė į visas šiuolaikinio kūrime sferas. Istorija dabar tapo lyg bendru bet kokio gyvo pažinimo pagrindu ir vienintele sąlyga“.¹⁵

Dėl to nenuostabu, kad XIX a. pradžioje lenkų bei lietuvių literatūroje taip pat pagausėjo veikalų istorinėmis temomis: J. Nemcevičiaus „Istorinės dainos“ (1816), J. Slovackio tragedija „Mindaugas“ (1829), A. Mickevičiaus poemos „Gražina“ (1823), „Konradas Valenrodas“ (1828), S. Valiūno „Birutės daina“ ir kt. Pačiai istorijai taip pat buvo skiriama didelė politinė-auklėjamoji reikšmė. Jeigu XVIII a. didesnio domėjimosi Lietuvos bei Lenkijos istorija neįaučiama, tai XIX a. pradžioje Vilniaus universiteto kultūrinėje ir ideologinėje atmosferoje prasideda gyvas domėjimasis praeitimi su tomis pačiomis istoriografinėmis tendencijomis, kaip Vakarų Europoje bei Rusijoje: kruopštus Lietuvos istorijos medžiagos rinkimas, šaltinių ieškojimas (I. Onacevičius, J. Danilavičius), nuolat augęs kritiškumas (J. Danilavičius, J. Jaroševičius, J. Lelevelis) ir švietėjams bei romantikams būdinga Cicerono pažiūra, kad istorija yra „magistra vitae“.

A. Naruševičius pažymi, kad, būdama tiesos nušvietimas ir praeities teisėjas, istorija turinti mokyti ir tobulinti žmones, parodyti įstatymų leidimo padarytas klaidas, netikusį išdovanojimą, blogas savavaliavimo pasekmes, religijų įvairumą bei jų toleranciją, baudžiavos priespaudą ir kt.¹⁶ Varšuvos Mokslo bičiulių draugija atsišaukime dėl istorijos rašymo (1809) pažymi, kad „Napoleono dėka atgavę iš dalies politinį savarankiškumą, turime atkreipti dėmesį į tokios didelės valstybės žuvimą: turime išaiškinti mūsų protėvių klaidingas pažiūras, kad nuo jų apsaugotume būsimą kartą, taigi istorija turinti, be kita ko, parodyti tautos išaugimo, galybės ir puolimo priežastis“.¹⁷ S. Stašicas (1805) rašė, kad netekusios nepriklausomybės tautos istorikas turįs visai kitaip rašyti istoriją, negu laisvos. Ją reikalinga taip rašyti, kad, ją skaitydamas, kiekvienas jaunuolis įgytų pagarbos savo protėviams ir išmokytų didžiutis lenko vardu, kad lenkų tautos istorija turi parodyti tokios didelės valstybės žlugimo priežastis, kad ateities kartos sužinotų, „ko joms saugotis naujoje visuomenės santvarkoje“.¹⁸

Net toks žymus istorikas, kaip J. Lelevelis, savo straipsnyje, pavadiname „Koks turi būti istorikas“ (1818), įrodinėjo, kad istorikas neturįs būti šaltas ir abejingas, o turįs „degti meile savo tėvynei, nacijai“, taip pavaiz-

¹² Ten pat, p. 47.

¹³ Zr. ten pat, p. 34—35.

¹⁴ Ten pat, p. 49.

¹⁵ V. G. Belinskij, Полное собрание сочинений, М., т. VI, 1955, стр. 99.

¹⁶ Zr. V. Smoleński, Szkoły historyczne w Polsce, Warszawa, 1898, s. 25—26.

¹⁷ Kraushar, Towarzystwo Warszawskie, t. III, Kraków—Warszawa, s. 220.

¹⁸ Избранные произведения прогрессивных польских мыслителей, т. I, М., 1956, стр. 286—287.

sorių J. Lelevelį laikė savo idėjinio vadovu. Jaunimą jaudino J. Lelevelio paskaitos dėl to, kad jis istoriją skaitė ne sausai, objektyvistiškai, o siejo praeities įvykius su aktualiais savo meto socialiniais bei politiniais klausimais.²⁴ Dėl to ir S. Daukantas skyrė didelį auklėjamąjį vaidmenį savo istoriniams veikalams, skyrė juos „ne diel mokitu wiru yr galwocziu, bet diel tu motinu rasziau“, kurios, pasakodamos savo „bocziu prabocziu darbus“, auklėja vaikus, būsimąją kartą.²⁵

Vadinasi, S. Daukantas neatsitiktinai savo istoriniuose raštuose skyrė daugiau dėmesio ideologiniam-auklėjamajam momentui ir antroje vietoje paliko mokslinį-pažintinį momentą. Didaktinis-publicistinis bruožas S. Daukanto veikalams nėra kokia nors yda ar atsilikimas nuo to meto istorijos mokslo reikalavimų, kaip tvirtina buržuaziniai S. Daukanto tyrinėtojai.²⁶ O, atvirkščiai, mes matome, kad auklėjamasis-politinis S. Daukanto raštų momentas kaip tik rodo, jog jis nebuvo nutolęs nuo šių reikalavimų, nuo bendros nuomonės, kuri vyravo istorijos moksle tiek Vakaruose, tiek Rusijoje, tiek Lenkijoje bei Lietuvoje. Žinoma, S. Daukantas pervertino ideologinį-auklėjamąjį momentą, suteikė savo veikalams perdėm beletristinę formą, net grožinės literatūros vaizdais aprašydamas istorijos įvykius, įdėdamas į istorinių veikėjų lūpas monologus ir pan. Tačiau reikia atsiminti, kad jis rašė kultūriniu ir moksliniu atžvilgiu atsilikusioje šalyje, rašė tamsiai užguitai valstiečių masei, kad jis buvo pirmas, lietuviškai rašęs Lietuvos istoriją, jog jis, kaip pats prisipažįsta, tik kelią skynęs gudresniems, norintiems lietuviškai rašyti.²⁷ Politinė ir kultūrinė to meto Lietuvos visuomenės padėtis buvo tokia, kad grožinė literatūra ir vaizdžiai parašyta tautos istorija buvo vienintelė priemonė prabilti į liaudį ją jaudinančiais socialiniais bei politiniais klausimais. Čia galima prisiminti analogišką to meto carinės Rusijos padėtį ir Belinskio pažiūrą į istorijos reikšmę visuomenei: „Mes klausiamo ir tardome praeitį, kad ji paaiškintų mums mūsų dabartį ir užmintų mums apie mūsų ateitį“.²⁸ Vadinasi, tautos auklėtojos vaidmens suteikimas istorijai iš esmės neturėjo nieko bendro su atsilikimu nuo to meto istoriografijos reikalavimų. Žemą S. Daukanto istorinių veikalų mokslinį lygį (palyginus su prancūzų restauracijos laikų istorikų veikalais bei dekabristų istoriniais darbais) nulėmė ta kultūrinė mokslinė ir intelektualinė Lietuvos visuomenės aplinka, kurioje jis veikė, kur Lietuvos istorijos klausimais moksliniu požiūriu domėjosi beveik tik vienas T. Narbutas, dar mažiau, negu S. Daukantas, paisęs mokslinio kritiškumo.

Jei įsigilinsime į S. Daukanto raštus, tai pamatysime, kad juose aiškiai vyrauja ideologinis-auklėjamasis pradas, kad jo istoriniai veikalai pagrįsti kontrastingų vaizdų sugretinimu, palyginimu tam, kad jie skaitytoją nuveiktų prieš socialinę ir politinę priespaudą. Vaizdingai nupieštais kontrastais paremta visa jo istorinių veikalų kompozicija bei pamokomoji ideologija. Iš vienos pusės — garsi, didinga ir šviesi Lietuvos senovė, iš antros — dabartis, sunykus, pavėrgta, pažeminta, tamsi, be jokio kultūros žiburio. Senovės lietuviai buvo stiprūs, sveiki, tvirtos sudėjimo, laisvi, dabartiniai — sunykę, suvargę, „nuo sunkių darbų sukumpę“. Senovėje lietuviai nežinoję socialinės ir turtinės nelygybės bei su ja susijusių blogybių, visi buvę turtingi, ūkininkų „klėtys nuo gėrybių lūžę“, šiandien —

²⁴ Filomatas J. Cečotas taip apibūdino grįžusio į Vilnių J. Lelevelio įžanginę paskaitą (1822. I. 19): kai Lelevelis „pradėjo kalbėti, užtemdė Sniadeckius ir viską, kas yra pasaulyje“ (*Sliwiński Ar.*, Joachim Lelewel, p. 139).

²⁵ Žr. S. Daukantas, Darbai..., p. 6.

²⁶ Žr. „Zidyns“, 1930, Nr. 12, p. 491—492; „Naujoji romuva“, 1936, Nr. 11.

²⁷ S. Daukantas, Darbai..., p. 6.

²⁸ В. Г. Белинский, Полное собрание сочинений, т. X, М., 1955, стр. 18.

vieni — pasipūtusi diduomenė, „jomylestos“ (bajorai. — *J. R.*), antri — vergai, dieną ir naktį dirbantieji, „baudžiamų ir lažų novyjami“, kurių niekas neatjaučia. Senovėje lietuvių tauta ir jos valstybė buvusi garsi visoje Europoje, šiandien tautai likusi tik vergija, gėda, pažeminimas, „gelžiniai ir šiekštai ant kojų“. Žodžiu, visur jo raštuose senovės lietuvių ekonominis-socialinis, politinis bei kultūrinis gyvenimas kontrastiškai priešpastomas jo gyvenamajam laikotarpiui. Ir pati pagrindinė tų visų socialinių bei politinių blogybių priežastis esanti liaudies pavergimas, baudžiava ir lažai, kurie atsiradę dėl lietuvių „tautos būdo“ pamiršimo, dėl nesilaikymo įgimtos žmogaus laisvės, kurios buvo paisoma senovėje, pirmą kartą visuomenės laikais. Tartum iš praeities reikia mokytis, kaip gyventi, kaip elgtis. Tokia mintis raudona gija eina per visus S. Daukanto raštus.

Toks istorinis metodas praeities pavyzdžiais skelbti socialinę ir politinę laisvę buvo būdingas ne tik S. Daukantui. Vienas iš žymiausių to meto istorikų J. Lelevelis savo demokratines idėjas taip pat propagavo, remdamasis „aukso amžiumi“, pirmą kartą slavų bendruomenės socialine bei politine santvarka, įrodinėdamas, kad socialinė ir politinė nelygybė atsiradusi su krikščionyste bei Vakarų civilizacijos paplitimu.²⁹ Jo nuomone, toji bendruomeninė santvarka esanti lenkų tautos visuomeninių ir valstybinių santykių idealas, kad Lietuvos ir Lenkijos valstybė buvusi ne monarchija, kaip kitos Europos valstybės, bet respublika, kurioje viešpatavęs šlėktos luomas, kad socialinė nelygybė ir „paveldimas rojalizmas“ yra priešingas „slavų dvasiai“ bei pražūtingas Lenkijai.³⁰ J. Lelevelis taip pat nesugebėjo moksliskai išspręsti feodalizmo genezės. Feodalizmas Lenkijoje slavų bendruomenėje atsiradęs kaip pasidavimo Vakarų civilizacijai, kaip užkariavimo rezultatas. Svetimšaliai drauge su lechitais (diduomenė. — *J. R.*) užkariavę vietinių giminių („gminų“) valstiečius, juos pavergę, tapo aukštesne klase, užgrobė valdžią bendruomenėje, tuo įnešdami permainingą visuomeninę santvarkoje.³¹

Išeidamas iš savo meto istoriografijos reikalavimų ir sociologinių teorijų, kuriomis rėmėsi istoriografija, S. Daukantas aiškino, kad socialinė priespauda, luominė nelygybė, feodalizmas atsiradę kaip žmogaus būdo reikalavimų pažeidimas, kaip užkariavimo rezultatas, kaip kryžiuočių bei lenkų svetimos rėdos įsigalėjimo rezultatas.

Iš šio palyginimo matome, kad tiek J. Lelevelis, tiek ir S. Daukantas socialinės-politinės laisvės bei demokratizmo idėjas skelbė, remdamiesi pirmą kartą bendruomene: pirmasis — slavų bendruomenė arba „gmina“, antrasis — „senovės lietuvių ukės rėda“. Žinoma, S. Daukanto raštuose nerasime mokslinių terminų, formuluočių, apibrėžtumo bei kritiškumo, kas būdinga J. Lelevelio istoriniams veikalams (pvz., progresas, istorinis vystymasis, hierarchija, civilizacijos pažanga, feodalizmas, klasinė nelygybė ir pan.), nerasime aiškiai suformuluoto liaudies masių vaidmens istorijos procese, visuomenės vystymosi etapų, kuriuos jis aiškino kaip „idėjų“ bei „kultūros srovių“ kitimą. Ir tai suprantama. Pirma, S. Daukantui buvo iškilęs uždavinys ne tiek nušviesti pačius istorijos faktus, parodyti, kaip, kokiais etapais ir dėl ko vyko lietuvių tautos istorinis procesas praeityje, bet priešpastatyti praeitį su taria socialine bei politine lygybe dabarčiai, parodyti, kad feodalinė santvarka su baudžiava, lažais bei laisvų žmonių pavergimu yra priešinga „lietuvių tautos būdai“, žalinga liaudžiai

²⁹ Žr. *J. Lelewel*, cit. veik., p. 161.

³⁰ Žr. *H. Кареев*, Падение Польши в исторической литературе, СПб, 1888 стр. 34—35 и 36.

³¹ Žr. *J. Lelewel*, cit. veik., p. 126—128.

ir valstybės egzistavimui, kad nuo tokios tvarkos reikia atsisakyti, norint išgelbėti tautą ir valstybę. Antra, S. Daukantas rašė „ne diel mokytu wuru“, o liaudžiai, valstiečiams, kurie moksliskai kritiškai parašytų veikalų nebūtų supratę. S. Daukantui nebuvo jokio tikslo pateikti liaudžiai istorijos mokslo pasiektus rezultatus. Valstiečiui skaitytojui reikėjo visai ko kito — reikėjo pamokyti, kaip palengvinti savo sunkų gyvenimą. Dėl to S. Daukanto istoriniuose veikaluose neatsitiktinai iškyla į pirmą vietą ideologinis-auklėjamasis momentas ir dar išreikštas paprasta vaizdinga forma. O tas momentas, kaip jau matėme, buvo būdingas visai to meto historiografijai. Vadinasi, iš esmės S. Daukanto istoriniuose veikaluose nėra tokio didelio atsilikimo nuo savo meto istorijos mokslo lygio, apie kurį rašė buržuazinė literatūra.

S. Daukanto, kaip istoriko, mokslinei erudicijai nustatyti beveik nėra duomenų. Kaip nurodo J. Lebedys savo straipsnyje apie S. Daukanto biblioteką, tai labai sunkus uždavinys, nes nėra išlikę jokių jo darbų, rašytų moksliniams laipsniams gauti³², siauresniam specialistų ratui, o ne liaudžiai. Dėl to išsamiai atsakyti į šį klausimą neįmanoma. Kadangi jis yra paliestas literatūroje ir daugiausia buržuazinėje, tai ties juo reikia šiek tiek apsisototi.

Jei panagrinėsime S. Daukanto asmeninę biblioteką, jo rankraštinį palikimą, korespondenciją, tai pamatysime, jog negalima sutikti su teigimu, kad S. Daukantas buvęs menkas istorikas, atsilikęs nuo savo amžiaus istorijos mokslo reikalavimų.

J. Lelevelis jau minėtame straipsnyje „Koks turi būti istorikas“ (1818) nurodinėja, kad istorikas turi pažinti šaltinius, surasti juose tiesą, kritiškai juos įvertinti, suprasti istorinių įvykių prasmę ir reikšmę, žinoti žmogaus prigimtį, kad galėtų suprasti tikruosius istorinius motyvus, nulėmusius žmonių visuomenės vystymąsi. Dėl to kiekvienas istorikas būtinai turi būti susipažinęs su filosofija.³³ J. Lelevelis buvo laikomas vienu iš žymiausių savo meto istorikų, už jo demokratines idėjas jį labai aukštai įvertino F. Engelsas.³⁴ Dėl to Lelevelio iškelti reikalavimai istorikui tam tikra prasme gali būti kriterijus ir S. Daukantui įvertinti.

Mes jau matėme, kad studijuodamas S. Daukantas buvo susipažinęs su pažangiomis to meto sociologinėmis teorijomis: prigimtinių teisės teorija, Rikardo ir Smito politinės ekonomijos teorijomis bei švietėjiškomis filosofinėmis idėjomis. Jo bibliotekoje randame daug historiografijos, teisės filosofijos, politikos bei moralės klausimais parašytų to meto veikalų.³⁵

Jei peržvelgsime S. Daukanto rankraščius, tai pamatysime, jog jis visą savo gyvenimą labai kruopščiai rinko istorinius dokumentus, darė išrašus, kai kuriuos net nurašinėjo ar prašė, kad kiti nurašytų. Čia esama šaltinių, liečiančių XVII amžiaus Lietuvos socialinius ekonominius santykius: išrašai iš Lietuvos metrikos apie žemių paskyrimą Lietuvos kunigaikštijos kunigaikščiams ir bajorams³⁶, Didžiojo Vilniaus seimo Žygimanto I laikais išleisti žemės tarybos bei mokesčių nuostatai³⁷, išrašai iš metrikos apie Lietuvos miestų bei miestelių — Biržų, Panevėžio, Maišiagalos, Jurbarko ir kt. — įsteigimą³⁸, feodalinių prievolių nustatymo aktai, išleisti

³² J. Lebedys, Simano Daukanto biblioteka, Lietuvių literatūros instituto darbai, t. I, p. 67.

³³ Žr. J. Lelevelis, cit. veik., p. 6, 8, 12, 31, 32—33 ir 35.

³⁴ Žr. K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 4, стр. 492.

³⁵ Žr. J. Lebedys, cit. veik., p. 60—63, 64, 65.

³⁶ LLI, RS, SD—37; SD—76.

³⁷ Žr. ten pat, SD—77.

³⁸ Žr. ten pat, SD—69.

Zygimanto I, Zygimanto II ir Zygimanto III³⁹, Novodvorsko valstiečių sukilimo bei jų malšinimo dokumentai, kur kalbama apie valstiečių maištus, nurodomos feodalų nustatytos valstiečiams prievolės, o maištaujančius bei nepaklusnius įsakoma feodalams nubausti.⁴⁰ Daug dokumentų bei išrašų rasime čia ir iš Lietuvos politinio gyvenimo, iš santykių su kryžiuočiais, Svedija, Lenkija ir kitomis valstybėmis: išrašai iš Lietuvos metrikos knygų apie Lietuvos kunigaikščių sutartis su Livonijos bei Prūsų ordinais, Lenkijos karaliais⁴¹, Liublino unijos aktas⁴², ištraukos iš rašinio apie 1789 m. prancūzų buržuazinę revoliuciją, kur kalbama apie trečiojo arba vidurinio luomo teises į politinę valdžią, apie šlėktos ir dvarininkų luomo privilegijų panaikinimą bei konstitucijos reikalingumą ir kt.⁴³, raštas apie Napoleono karus 1800—1804 metais, apie Austrijos, Anglijos, Turkijos ir Rusijos koaliciją prieš Prancūziją.⁴⁴

Iš dokumentų nuorašų matyti, kad S. Daukantas domėjosi kultūrinio gyvenimo klausimais, archeologine bei etnografinė medžiaga, esančia rinkinyje «Записки археологическо-нумизматического общества в С.-Петербурге», Athenaeum, 1845, t. V, sąs. 4 (medžiaga apie žemaičių papročius), rinko žinias apie senovės lietuvių monetas iš „Описание древних русских монет», Москва, 1834, стр. 195⁴⁵, apie lietuvių mitologiją iš Allgemeinen Welthistorie, t. 30, kur minimos dvasios: žemėpatis, žeminėlė, žvaigždininkas, ir nurodoma, kad Lietuvos ūkininkai jas garbinę ir aukodavę joms aukas net XVII a.⁴⁶

Iš S. Daukanto korespondencijos matome, kad, susirašinėdamas su T. Narbutu istorijos klausimais, jis mini tokius šaltinius, kaip Mindaugo prekybinė sutartis su Rygos miestu⁴⁷, Volynės kronika⁴⁸, Lietuvos metrika⁴⁹, Codex diplomaticum Prussicum⁵⁰, Bychoveco kronika⁵¹ ir kt.

Laiškuose T. Narbutui S. Daukantas įrodinėja, jog, rašant istoriją, svarbiausia „reikia surinkti dokumentus, kurie ligi šios dienos tebėra išmėtyti ir nežinomi“.⁵² Toliau S. Daukantas ragina T. Narbutą išleisti Bychoveco kroniką, o po to liepia visam pasiaukoti „Lietuvos aktams ir dokumentams“, liepia „rinkti ir spausdinti juos“, kiek leis lėšos. „Tie aktai,— pabrėžia S. Daukantas,—bus mūsų tautos istorijos kertiniu akmeniu, ir mūsų priešininkai polemikoje nebedrįs slėpti teisingiausių faktų“.⁵³ Jei prisiminsime, kad S. Daukantas šias mintis apie šaltinių reikšmę istorijos mokslui skelbė 1842 m., kai Lietuvos istorijos šaltiniai tik ką buvo pradėti rinkti, tai jos įgauna dar didesnę reikšmę.

—Reikia atkreipti dėmesį į tą aplinkybę, kad S. Daukantas iškelia tokių dokumentų reikšmę, kur kalbama apie „tautos politikos stovį... tautos papročius ir liuosybes“.⁵⁴ Jis pabrėžia, kad istorija yra susijusi su politika, kad lenkų istorikai: Dlugošas, Kromeris, Naruševičius⁵⁵, Danilavičius⁵⁶ fal-

³⁹ LLI, RS, SD—135.

⁴⁰ Zr. ten pat, SD—130, l. 3—4.

⁴¹ Zr. ten pat, SD—49.

⁴² Zr. ten pat, SD—139.

⁴³ Zr. ten pat, SD—1, l. 2.

⁴⁴ Zr. ten pat, SD—133, l. 1.

⁴⁵ Zr. ten pat, SD—55.

⁴⁶ Zr. ten pat, SD—48, l. 1.

⁴⁷ Zr. S. Daukanto laišakai, cit. veik., p. 696, 699, 721.

⁴⁸ Zr. ten pat, p. 701.

⁴⁹ Zr. ten pat, p. 710, 718.

⁵⁰ Zr. ten pat, p. 721.

⁵¹ Zr. ten pat, p. 760.

⁵² Zr. ten pat, p. 695.

⁵³ Zr. ten pat, p. 926.

⁵⁴ Zr. ten pat, p. 719—720.

⁵⁵ Zr. ten pat, p. 719.

⁵⁶ Zr. ten pat, p. 726.

sifikuoja Lietuvos istoriją, vadovaudamiesi prolenkiškos politikos sumetimais. Net prof. Lelevelis dumiąs akis lenkų papratimu.⁵⁷ S. Daukantas teigia, kad lenkų istorikai stengiasi „maišyti lenkų istoriją su mūsų“.⁵⁸ Nežiūrint antilenkiškos tendencijos, kuri, be abejo, buvo žalinga S. Daukantui, vis dėlto reikia pripažinti, kad jis suprato, jog į istorinių įvykių aprašymą, faktų nušvietimą reikia žiūrėti kritiškai. Tai rodo ir jo istoriniai veikalai, kai jis padavimus, pasakojimus apie lietuvių tautos senovę vadina zauronomis arba pasakomis ir nesiremia jais kaip tikrais šaltiniais, ką darė, pvz., Kojalavičius ir T. Narbutas.⁵⁹ Jei atkreipsime dėmesį į laiškų stilių, tai pastebėsime, kad S. Daukantas čia vartoja tokius mokslinius terminus, kaip „tauty civilizacijos laipsnis“⁶⁰, „tautos politinis stovis“⁶¹, „valdžios oligarchija“, „valstiečių luomo baudžiava“⁶² ir kt., ko visai nėra jo istorijos veikaluose.

Visi šie faktai rodo, jog S. Daukantas gerai suprato savo meto istorijos uždavinius, nors ir ne visuomet juos teisingai sprendė. Jis suprato, kad istorijos mokslo pagrindas arba kertinis akmuo yra šaltiniai, kad istorija turinti visapusiškai nušviesti tautos gyvenimą, parodyti jos ekonominio, socialinio, politinio bei kultūrinio gyvenimo vaizdą. Socialinės nelygybės, valstybės, religijos atsiradimo klausimus jis stengėsi išaiškinti tuo metu vyravusiomis sociologinėmis-filosofinėmis teorijomis, prigimtaine teise, žmonių susitarimu ir t. t. Visa tai iš esmės sutapo su tais reikalavimais, kuriuos kėlė J. Lelevelis istorikui.

S. Daukanto istoriniai veikalai tiek turinio, tiek formos atžvilgiu nesutapo su jo korespondencijoje išdėstytu istorijos mokslo uždavinių supratimu bei tuo moksliniu kruopštumu, kuris matyti iš jo archyvo. Tai galima paaiškinti tuo, kad, kaip jis pats prisipažįsta, neturėdamas laiko ir lėšų, jis buvo bejėgis sukurti mokslinius veikalus, o tenkinosi „vien nurašinėjimu“.⁶³ Iš kitos pusės, kaip jau buvo minėta, jį veikė to meto visuomeninė-kultūrinė aplinka ir tai, kad tik pradėta domėtis Lietuvos istorijos klausimais ir kad skaitytojas-valstietis, kuriam jis skyrė savo raštus, buvo žemo kultūrinio lygio. Savo istoriniais veikalais jis stengėsi auklėti ir šviesti tautą, pasmerkti to meto feodalinės visuomenės blogybes ir parodyti, jog šalyje, kur nėra socialinės laisvės, negali būti patriotizmo, ir parodyti visa tai kaip galima paprasčiau, vaizdingiau, kad liaudis suprastų. Dėl to jo raštuose nerasime ne tik istorinio proceso nuoseklaus nušvietimo, bet ir vieningos nuoseklios istoriografinės koncepcijos, kaip kitų tautų XIX a. pradžios buržuazinių istorikų raštuose ar J. Lelevelio istoriniuose veikaluose.

Istorinį procesą ir visuomenės vystymąsi aplamai S. Daukantas supranta idealistiškai. Visuomenės gyvenimo pagrindas, jo nuomone, yra žmogaus būdas, prigimtis, jo įsitikinimai, kurie motyvuoja ir apsprendžia žmonių poelgius. Valstybė sukuriama tuomet, kai žmonės įsitikina, jog „vienybės ir kliauties“ nebuvimas yra žalingas jiems. Teisingi įstatymai bei moralinis auklėjimas gali išgelbėti tautą nuo socialinio išnaudojimo. Jeigu žmonės auklėjami, mokomi laikytis žmogiškosios moralės principų ir supras, kad be jų negalima „bursó (visuomenėje.— J. R.) gyventi“, tai nepradės vieni kitų plėsti bei išnaudoti“.⁶⁴

⁵⁷ Zr. ten pat, p. 728.

⁵⁸ Ten pat, p. 757.

⁵⁹ Zr. S. Daukantas, Lietuvos istorija t. I, p. 8—9, 38, 43, 50—51.

⁶⁰ Zr. Daukanto laišakai, p. 721.

⁶¹ Ten pat, p. 719.

⁶² Ten pat, p. 749.

⁶³ Ten pat, p. 721.

⁶⁴ S. Daukantas, Lietuvos istorija, t. II, p. 176—358.

Pasisekimas kare priklauso nuo žmonių entuziazmo, nuo žmogaus „duszios“, būsenos, nuo užsidegimo pasiekti savo tikslą. Jei to, ko geidžia, negalys įgyti, žmogaus aistra bei užsidegimas blėsta, jis darosi baugus ir drovus bei neryžtingas kovoje. Dėl to S. Daukantai laisvės bei tėvynės meilės idėjų buvimas žmogaus širdyje yra viena sąlygų, nuo kurių priklausanči valstybės galia⁶⁵. Kalbėdamas apie diduomenės ir liaudies tarpusavio santykius, S. Daukantas pažymi, jog „tarp žmonių, kurių nelygus yra protas ir nelygi buklybė, sunku tenai vienybę tarp visų antturėti“.⁶⁶ Sutvarkius žmonių tarpusavio santykius pagal principą: „kas tau netinka, to ir kitam nedaryk“, visuomenė turėtų broliškai ir taikiai sugyventi, bet „svieto atkaklybė visados verčia lauk visų doriausį padėjimą“.⁶⁷ Vadinasi, žmonių tarpusavio santykiai čia pavaizduoti tartum jie priklauso nuo žmonių psichinių savybių (proto, buklybės, aistrų), nuo jų įsitikinimų — žodžiu, nuo žmonių sąmonės.

Idealistiškai aiškindamas visuomenės istoriją, S. Daukantas rėmėsi pažangių ikimarksistinės sociologijos ir istoriografijos atstovų teorijomis. Jo idėjinio brandimo metu materialistinis istorijos supratimas dar nebuvo susiformavęs. S. Daukanto mokytojas, toks autoritetas, kaip J. Lelewis, tvirtino, kad, tik žinodamas žmogaus prigimtį, istorikas „sugebės giliai suprasti tikruosius motyvus, stumiančius žmonių visuomenės pirmyn“, kad bet kuriais amžiais ir bet kurioje vietoje „filosofinės ir mokslinės idėjos buvo vieni iš pagrindinių stimulų, skatinusių žmonių giminę veikti“.⁶⁸ S. Daukantas neperžengė idealistinio požiūrio į istorinį procesą rėmų. Tačiau jo istorinių pažiūrų pažangumą konkrečiomis to meto Lietuvos sąlygomis sudarė tai, kad, aiškindamas istorinius reiškinius žmonių būdu, prigimtimi, žmonių idėjomis ir veiksmais, jis griovė religinę pažiūrą į istoriją, ginė lauk iš istorijos dievo valią, kuri dar gana stipriai reišėsi feodalinėje istoriografijoje, tame tarpe ir T. Narbuto veikaluose. Aiškinimas, kad žmonės susitarimo keliu sukūrė valstybę, dievus, kad jie vienaip ar kitaip elgiasi, vadovaudamiesi savo protu, prigimtimi bei įsitikinimais, darė neberekalingą dievo valios kišimąsi į istorijos procesą.

Nagrinėjant S. Daukanto istorines pažiūras, svarbu nustatyti, kaip jis suprato istorinį progresą, klasių bei liaudies vaidmenį istorijoje. Jo istoriniuose veikaluose mes nerastume istorinių įvykių, atvaizduotų kaip procesas, kaip žmonių arba tautos vystymasis iš žemesnės pakopos į aukštesnę. Jiems būdingas tik įvykių aprašymas, jų priešpastatymas, išeinant iš žmonių auklėjimo bei švietimo pozicijų. Tik „Būdo“ pratarmėje S. Daukantas kalba apie pasaulio ir žmonių gyvenimo kitimą, kuris vyko dėl žemės, vandens, oro ir „nuomonių ermyderių“ (sąmyšių, atmainų.— J. R.), dėl tikybės ir „ūkės rėdos“.⁶⁹ Visuose S. Daukanto istoriniuose veikaluose lietuvių tautos istorinė evoliucija vaizduojama ribotai, t. y. kaip perėjimas iš senovės lietuvių socialinės bei politinės santvarkos, paremtos brolybe, laisve ir tarpusavio meile, į santvarką su vergove, baudžiava, lažais ir politine priespauda.

Kaip S. Daukantas žiūrėjo į istorinį progresą, aiškiau matyti iš jo pratarmės Morkaus Justinijono Istorijos vertimui. Čia S. Daukantas istoriją supranta kaip procesą, kaip „veikalus žmogaus nuo pat jo pradžios atsiradimo ont žiamės iki szios dienos“. Jis pažymi, kad istorija turinti pavaizduoti, „kaip žmogaus veislė iszkilusi ont žiamės“, kaip žmogaus kalba išsivysčiusi į šio pasaulio kalbas, „kaip žmogus grumės su gime (gam-

⁶⁵ Žr. S. Daukantas, Lietuvos istorija, t. I, p. 305—306.

⁶⁶ S. Daukantas, Būdas..., p. 208.

⁶⁷ Ten pat, p. 213.

⁶⁸ J. Lelewis, cit. vei., § 12, p. 35; § 9, p. 33.

⁶⁹ Žr. S. Daukantas, Būdas..., p. 6.

ta.— J. R.)... ir ilgainiuo ja paveikęs... , kuomet žmonės suėję į bursą, kaip ir kada pradėję „samprotauti apie dievybę“ ir pan.⁷⁰ Lygindamas T. Pompejaus istorinius veikalus su Justinijono istorija, S. Daukantas pažymi, kad dėl per didelio sutrumpinimo skaitytojas negalės susidaryti tikro vaizdo, kada žmogus, atsiradęs ant žemės, pradėjo gyventi, „kuomet žvėries kailiais dangsties, pradėjo sieti ir kas pirmasis sžioje pasaulyje zombi pramani, kuomet pradėjo tubus welte, milus gelumbes bei drobės auste ir iomis dariteis; kuomet žmogus gywendamas bursó, pradėjo istatymu reikalaute“, kaip atsirado kunigaikščiai, valdovai, valdžia, diduomenė, kareiviai, kurie, susitarę su valdovu, „nuwergė likusi swieta ir wisa jo lobi ir turtus pasawina“.⁷¹ Vadinasi, žmonijos istorija čia suprantama, kaip pažangus procesas nuo žmogaus pasirodymo žemėje, nuo tų laikotarpių, kada jis dangstėsi žvėrių kailiais iki žemdirbystės bei drobės audimo pramonės atsiradimo, nuo pirmąsios būklės iki valstybės, didikų, kariuomenės bei karaliaus valdžios atsiradimo ir liaudies pavergimo. Tačiau tokio nuoseklaus istorinio proceso nušvietimo pačiuose S. Daukanto veikaluose nerasime, jeigu neskaitysime „Būdo“, kur visi šie momentai iš lietuvių gyvenimo trumpai jo paliesti.

Mes jau minėjome, kad S. Daukantas aiškiai nesuprato liaudies masių vaidmens istorijoje. Tačiau smerkdamas XVI—XVII a. Lietuvos didikų apsileidimą, nesirūpinimą pramonės bei prekybos vystymu šalyje, valstybės gynybinės galios stiprinimu⁷², S. Daukantas priėjo išvadą, jog liaudis, paprasti lietuviai ir žemaičiai, yra valstybės ir tautos egzistavimo pagrindas, nacionalinės kultūros kūrėjai bei saugotojai. Nuvergus „svietą“, liudį baudžiava ir lažais, jis „nebturėjo nei meilės dėl savo rėdos“, nei „tamprybės ir aistros“, t. y. pilietinio entuziazmo ginti tėvynę nuo priešų, ir dėl to Lietuvos valstybė tapusi svetimšalių grobiu, kraštas nebegalėjęs atsigausti.⁷³

S. Daukanto nuomone, laisvas valstiečių, ūkininkų darbas ir jų pasiturintis gyvenimas yra valstybės galios bei nepriklausomybės pagrindas. Remdamasis praeities pavyzdžiais, S. Daukantas įrodinėja, kad lietuvių liaudis esanti gabi, talentinga, kad ji būtų nustebinusi pasaulį savo išradimais, jeigu didikai ir kunigai būtų suteikę lėšų ir galimybę „svietą regėti ir mokslą savo amato pramanyti“.⁷⁴ Visur karų aprašymuose jis neužmiršta pabrėžti bei iškelti liaudies vaidmens. Kur tik pasakojama apie lietuvius ir žemaičius, visur turima galvoje liaudis, paprasti žmonės. Visuose jo veikaluose istorinių įvykių įvertinimas, jų prasmės aiškinimas yra paremti liaudies arba „svieto“ interesais. Net Lietuvos didžiuosius kunigaikščius iki XV a. jis idealizuoja dėl to, kad mano, jog, jiems valdant, „visi buvę liuosais“, kad „žmogeiwiai“ nebuvę diduomenės skriaudžiamai:

Ypač S. Daukantas smerkia diduomenę ir bajorus. Jie paniekinę tautos būdą ir protėvių įstatymus, pasidarė egoistai, savo pilvo patriotai, tinginiai. Norėdami pralobti iš prekybos grūdais, jie pradėjo grobti valstiečių žemes, „svietą engti baudžiovomis ir lažais“, o pinigų, gautus už parduotus javus, pragerdavo, sėdėdami „medaunyčiose“ (smuklėse.— J. R.), nusteigdavo krašte pramonės bei prekybos.⁷⁵ Susidėję su lenkais, jie pražudę Lietuvos valstybę. Aprašydamas lietuvių tautos kovas su kryžiuočiais, S. Daukantas daugelyje vietų parodo, kaip tuo metu, kai liaudis didvyriškai kaujasi, didikai išduoda tėvynę, už grobį ir algą pereina tar-

⁷⁰ LLI, RS, SD—10, I. 6.

⁷¹ Ten pat, SD—10, I. 9.

⁷² Zr. S. Daukantas, Būdas... , p. 297—298.

⁷³ Zr. ten pat, p. 303.

⁷⁴ Ten pat, p. 99.

⁷⁵ Zr. ten pat, p. 300.

nauti priešams,⁷⁶ išsižadėję savo būdo, tikybos ir kalbos.⁷⁷ XVI—XVII a. diduomenę S. Daukantas laiko Lietuvos valstybės žlugimo kaltininke dėl to, kad ji „nei pati norėjo į karą traukti“, nei rinkliavų davė svetimšaliams pasamdyti.⁷⁸

Toks diduomenės demaskavimas, skelbimas, kad bajorai dėl savo asmeninės naudos išduoda tėvynės ir tautos interesus, turėjo teigiamą reikšmę kovoje prieš feodalinę istoriografiją, Lietuvos valstybės ramsčiais laikantią feodalus ir monarchiją. Tokios monarchistinės krypties pavyzdžiu gali būti ir S. Daukanto amžininkas T. Narbutas, kuris istoriją vaizduoja kaip magnatų, karalių, carų bei monarchų veiklos procesą.⁷⁹ Vertindamas Liublino unijos pasekmes, kaip Lietuvos valstybės nepriklausomybės netekimą, jis vadovaujasi ne tautos, „svieto“ interesais, bet interesais magnatų ir didikų, kurie po 1569 m. netekę savo senjorinių teisių, t. y. paveldimų vietų aukščiausioje tautos taryboje, ir apgailėstauja, kad lenkų magnatai Lietuvoje įsigiję aukštesnes teises, negu lietuvių ir t. t.⁸⁰

S. Daukanto pažiūra į istoriją konkrečiomis jo gyvenamojo laikotarpio sąlygomis turėjo pažangią reikšmę. Čia pažymėtinas istorijos, kaip pažangaus proceso, supratimas, to proceso traktavimas, kaip žmonių kūrybinės veiklos rezultato, liaudies, paprastų žmonių vaidmens iškėlimas ekonominiame, politiniame bei kultūriniame šalies gyvenime ir feodalinės diduomenės pasmerkimas. Feodalizmo krizės epochoje šios S. Daukanto idėjos suvaidino pažangų vaidmenį kovoje su tuo metu vyravusia feodalinę istoriografiją ir padarė svarbų indėlį į Lietuvos pažangiosios visuomeninės minties ir istorijos mokslo vystymąsi.

Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko
vardo universitetas
Filosofijos katedra

Įteikta
1962 m. birželio mėn.

ВЗГЛЯДЫ С. ДАУКАНТАСА НА ИСТОРИЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС И ЗАДАЧИ ИСТОРИЧЕСКОЙ НАУКИ

И. РЕПШИС

Резюме

На основе марксистской методологии и анализа трудов С. Даукантаса, а также архивного материала в данной статье сделана попытка исследовать взгляды С. Даукантаса на исторический процесс и на задачи исторической науки.

Исторические взгляды С. Даукантаса сформировались под влиянием идей конца XVIII и начала XIX веков. Для общественной мысли как Западной, так и Восточной Европы той эпохи был характерен ярко выраженный интерес к истории, который возникал в связи со стремлением понять сущность происшедшего социального переворота и выяснить связь настоящего с прошлым. Просветители XVIII в., буржуазно-романтическая историография Западной Европы, а в России А. Радищев, просветители, декабристы и В. Г. Белинский на историю смотрели не только как на науку о фактах прошлого, но и как на средство воспитания об-

⁷⁶ Zr. S. Daukantas, Lietuvos istorija, t. I, p. 306, 318.

⁷⁷ Zr. ten pat, p. 445—446.

⁷⁸ Zr. ten pat, p. 410.

⁷⁹ T. Narbut, Dzieje narodu litewskiego, t. IX, Wilno, 1841, s. 421, 446, 447—451.

⁸⁰ Zr. ten pat, p. 449.

щества. Эти взгляды были присущи и С. Даукантасу. Все его исторические произведения, которые он посвятил крепостным крестьянам, основываются на сравнении конкретных образов — свободы прошлого и печального крепостнического настоящего — с целью настроить читателя против феодального гнета и политического бесправия.

Процесс исторического развития С. Даукантас понимал идеалистически. Основой жизни общества и его развития, по его мнению, является характер человека, его природа, убеждения, которые и определяют поведение людей и одновременно ход исторического процесса. Взаимные отношения людей — социально-экономические, политические, моральные — в его произведениях изображаются якобы зависящими от психических свойств людей, их убеждений, договоренности — словом, от сознания. Несмотря на это, взгляды С. Даукантаса на историю в конкретных условиях его эпохи имели определенное прогрессивное значение, так как он процесс исторического развития общества объяснял не как проявление божественной воли, а как результат творческой деятельности людей, подчеркивая роль народа, простых людей в экономической, политической и культурной жизни страны, и осуждал феодальную эксплуатацию.